

VITA

1848 EGYES KÉRDÉSEI

(Válasz Spira György viszontválaszára.)*

A Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 3—4. számában Spira György elvtárs az opponenseknek adott válaszmra viszontválaszt jelentetett meg „Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén” című disszertációmmal kapcsolatban. Írásának részben örülök, részben azonban nem. Örülök, mert a történetírás területén hosszú esztendők óta jóformán ez az első eset, hogy a történelem egyes kérdéseiről vita folyik egy folyóirat hasábjain és meggyőződésem az, hogy az annyira nélkülözött viták közelebb viszik a történettudományt a történeti valóság igazi megismeréséhez. Spira utat törő bátorságának jelen terméke azonban bizonyos csatlódást is okozott. Nem azt veszem zokon tőle, hogy újabb észrevételeit nem a nyilvános szóbeli vitán tette meg, hanem az ott lefolyt diszkuszióval egyidejűleg küldte a sajtógép alá. Nem is azt fájlalom — bár természetesen nem közömbösen hatott rám —, hogy fából vaskarikának bélyegzi érvelésemet; majd káros gondolatok hirdetésével, majd a kritikától való félelemmel vádol; végül az olvasó félrevezetését, sőt a történelem meghamisítását veti a szememre. A viszontválaszból az érintett kellemetlenül, hogy Spira a vitában olyan módszereket alkalmaz állításainak igazolására, amelyek az elmúlt esztendőkből történetírásunk fejlődésének legfőbb kerékkötői voltak, bőségesen kimerítik a dogmatizmus, sematizmus stb. fogalmát és éppen ezért már önmagukban is a történeti valóság elferdítésére vezethetnek. Ha tehát most szót emelek Spira megállapításai ellen, és az egyes kérdéseknél nem utolsósorban a módszerekkel szemben támasztok kifogást, erre nem a sértett fél önérzete, hanem a történeti igazságnak az a szenvedélyes keresése ösztönöz, amely mindenkit, akinek bármily kevés köze is van a történetírás művészetéhez, egyaránt kötelez.

A másodízben is kifogásolt kérdésekkel abban a sorrendben szeretnék foglalkozni, amilyen sorrendben Spira elvtárs kétségbe vonja vagy legalábbis vitatottá teszi megállapításaimat.

* A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőbizottsága ezzel a vitát a maga részéről lezártnak tekinti.

Először is a Kossuth Hírlapjában megjelenő, a parasztkérdéssel foglalkozó cikkek nyomán levont következtetéseimről van szó. Én abból a nézetből kiindulva, hogy e cikkek *Kossuth újságjának* vezércikkeiként láttak napvilágot, azt vallom, hogy Kossuth azonosította magát velük. Spira ezt tagadja azzal az indoklással, hogy „Kossuth tevékenységének iránya egyáltalán nem esett egybe a közölt cikkek vonalával” és ennek alapján az én állításomat a kossuthi parasztpolitika szépitgetésének kiáltja ki. Állítása azonban nem felel meg a valóságnak és így téves a belőle levont következtetés is. Mindenekelőtt én soha, egyetlen szóval sem mondtam, hogy Kossuth parasztpolitikája kielégítő és így minden tekintetben helyes lett volna. Sőt az opponenseknek adott válaszomban arra is rámutattam, hogy a parasztok ellen rendelt haditörvényszékek létrehozásában nem utolsósorban Kossuthot is felelősség terheli. (Erre a kérdésre egyébként a későbbiekben még visszatérek.) Másrészt azonban most is hangsúlyozni kívánom — és ebben Spira érvei ezideig cseppet sem ingattak meg — hogy Kossuth igenis több ízben felemelte szavát 1848 nvarán és őszén a parasztság érdekében. Teszem ezt most is, mint diszsertációmban is, annak erőteljes és egyidejű leszögezése mellett, hogy a kossuthi javaslatok „távol álltak a radikalizmus végső fokától”. (1. 11. o.) Úgy érzem, hogy a Kossuth Hírlapjával kapcsolatban felhozott tények az állítás mindkét részét teljes mértékben igazolják. Mit javasolnak a fenti lap vezércikkei? A regalék kötelező megváltását, a zsellérek kármentesítés nélkül történő felszabadítását, a maradványföldek és üres telkek zsellér- vagy kisbirtokosokéra adását állami kárpótlás mellett. Mindez egyfelől a jobbágyfelszabadító törvények bizonyos továbbfejlesztését jelenti; de semmiképpen sem egyenértékű a parasztkérdés radikális megoldásával vagy akárcsak a baloldal ezirányú messzebbmenő javaslataival. És mit csinál Kossuth? Egyrészt már akkor megbélyegzi a paraszti helyzet alúlról történő megjavítását célzó törekvéseket és mozgalmakat, éppúgy, mint a neve alatt megjelenő hírlap is. Másrészt szeptember 11-én — tehát még Jellasics támadásának hírülvétele előtt — maga jelenti ki, hogy a kármentesítéssel egyidejűleg törvényjavaslatot fog előterjeszteni „az úrbérekkel nem egynemű”, de hasonló nyomasztó természetű súlyos praestatioknak eltörlése iránt”, szeptember 14-én elfogadtatja a képviselőházzal a nincsteleneknek kincstári földekre való telepítéséről beterjesztett javaslatot, a szőlődézsma körül folyó vitában pedig a baloldallal együtt veszi ostrom alá a képviselőházat a szőlődézsma eltörlése érdekében. Ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy Kossuth 1848 nyarán seholsem foglalt állást a parasztkérdés további törvényes úton való rendezése ellen, viszont elvben már az ellenforradalom támadása előtt kiállt a paraszttörvények továbbfejlesztése mellett, a támadás bekövetkezésekor pedig *gyakorlatilag* is erre az útra lépett, joggal merül fel az a kérdés: van-e alapja Spira elvtársnak ama indokolatlan állítás védelmezésére, hogy Kossuth tevékenységének iránya nem esett egybe az idézett lap vo-

nalával? Hiszen a Kossuth Hírlapja sem valami nagyhorderejű javaslatokkal állt elő — amint a fentiek alapján ez világosan kiderül — csak olyanokkal, amelyekkel a személyesen Kossuthtól kiinduló javaslatok teljesen egyenértékűek. Az már azután más kérdés, hogy Kossuth miért nem tulajdonított a parasztkérdésnek olyan jelentőséget, amilyent szükséges lett volna és miért mereven és nemegyszer fenyegetően utasította vissza a parasztok fellépéseit a feudalizmus maradványai ellen. (Meggjegyzem, hogy Kossuth a kérdéssel 1848 nyarán nem foglalkozott behatóban, annak részben — persze hangsúlyozom: csak *részben* és nem alapvetően — az is oka volt, hogy a várható önvédelmi harc pénzügyi alapjainak megteremtése energiájának nagy részét lefoglalta.)

Spira elvtárs változatlanul kétségbe vonja bizonyos, a radikális lapokban napvilágot látott levelek paraszti eredetét is. Igaz, hogy saját bevallása szerint csak pusztá *gyanút* és nem *tényeket* tud felhozni hitelességük ellen. Egyetlen érve abban merül ki, hogy stílusukat és hangjukat összeegyeztethetetlennek találja más parasztlevelekével, például — mondja Spira — azokéval, „amelyeket írójuk nevének és lakóhelyének pontos feltüntetésével a *Munkások Újsága* tett közzé sorozatosan“. Vegyük a stílus és hang szempontjából vizsgálat alá az általam közölt parasztleveleket, amelyek a disszertáció 263—266. lapján találhatóak. Az idézett *hat* parasztlevél közül *hármát* éppen a *Munkások Újságából* iktattam be a szövegbe; egy a Fejér megyei levéltár kézíratai közül való (ennek hitelességét remélem Spira sem vonja kétségbe), egyet a Nép Barátjából vettem át, amely alatt ott áll a beküldő neve és lakhelyének feltüntetése, tehát megvan az a kritérium, amelyet Spira a hitelesség bizonyítékának tart. (Meggjegyzem, hogy én a név és cím pontos feltüntetését — Spirától eltérően — nem tartom a hitelesség perdöntő bizonyítékának, hiszen mi sem egyszerűbb, mint valamilyen, nemcsak az országban, hanem ugyanabban a faluban is tucatszámra található, általánosan elterjedt neveket jegyezni a kérdéses levelek alá.) A fennmaradó egyetlen levelet a Marczius Tizenötödike közli, tehát azoknak a baloldaliaknak a lapja, akik éppen Spira erre vonatkozó tanulmányának (Kossuth Emlékkönyv II. k.) tanúsága szerint az összekötő szerepét játszották Kossuth és a nép között. Ezért nem is értem, hogy Spira miért kételkedik annak lehetőségében, hogy a parasztok e laphoz is küldhettek be leveleket, ha már a *Munkások Újságában* közölt leveleket minden további nélkül hiteleseknek fogadjuk el. Én magam azt sem merném állítani, hogy a *Munkások Újságának* parasztleveleit többségükben a szó szoros értelmében parasztok írták, mert meggyőződésem az, hogy egyes kivételektől eltekintve, a parasztok felkérésére az íráshoz jobban értő emberek, elsősorban értelmiségiek vetették papírra azokat. Ebből viszont következik, hogy akkor a stílus és hang alapján nem is nagyon lehet az egyik levelet parasztnak, a másikat pedig értelmiséginek nevezni. De beszéljenek a tények. Olvassa el bárki Putnoki György neve alatt a *Nép Barátjában* közölt, Szabó György nevében

a Munkások Újságához beküldött, valamint a Márczius Tizenötödikében névtelenül megjelent leveleket disszertációm 263—265. lapjain. (Sajnos, a levelek szövegének ideiktatására nincs terem.) Ha nem elfogultan hasonlítja össze őket, akkor aligha talál köztük olyan stílusbeli és hangbellkülönbséget, amely a levelek eredetét tekintve perdöntő momentum lehet. Mindent egybevéve tehát: vagy el kell vetnünk a parasztlevelek összehasonlíthatatlanul nagy többségét — függetlenül attól, hogy újságok hasábjain vagy levéltári forrásanyag formájában maradtak-e ránk — azon az alapon, hogy megformulázjuk *nem* a parasztlakozók közül került ki, vagy pedig teljes joggal felhasználhatjuk őket történetírásunkban olyan megfontolásból kiindulva, hogy e levelek mégiscsak a parasztlakozók felfogását, nézeteit, vágyait, álláspontját tükrözik, függetlenül attól, hogy megszövegeztük milyen hangon és milyen stílusban dolgozta fel a gondolati tartalmat. Meggyőződésem szerint csak az utóbbi felfogásnak van létjogosultsága, mert ha nem ezt az utat járjuk, akkor — figyelembe véve, hogy egyfelől a parasztlakozók nagy része az írás mesterségét csak a 19. század második felétől kezdve sajátította el, másfelől az előbbi ellenére még a közelmúlt évtizedekben is nagyon gyakran környezetének intelligenciájával iratta meg a maga kérvényeit és beadványait — olyan forrásanyagot fosztunk meg a történetírást, amely a parasztlakozók igazi szemlélete és gondolkodása megismerésének szinte napjainkig a legmegbízhatóbb forrása. Vonatkozik ez a reformkor és a szabadságharc történetére is. Aki nem sajnálja a fáradságot a levéltárak ilyen irányú forráscsoportjainak áttanulmányozására, az nem egyszer találhat teljesen parasztlakozó hangúnak tartott levelek végén olyan megjegyzést, amelyen például Bagamér (Bihar m.) parasztlakozójának 1848. december 27-én kelt kérvényén olvasható: „A folyamodók ellenállhatatlan sürgetésére megírta Fodor Ferenc jegyző” (Kossuth-Polizei-Akten 526).

A harmadik forráskritikai kérdés, amelyet Spira immár másodízben előhoz, az, hogy én foglyul ejtett horvátok nyilatkozatait használok fel Jellasics magyarellenes propagandája csődjének igazolására. Bevallom, én is hibás vagyok abban, hogy nem fordítva elég gondot ennek az előszó: csak félmondatként odavetett megjegyzésnek a visszautasítására, újra alkalmat adtam nemcsak a vád felelevenítésére, de elmélyítésére is. Mi ebben a kérdésben az igazság? Amint ezt az opponenseknek adott válaszomban is elismertem, valóban kevesebbet törődtem a magyarellenes propagandának a horvát népre gyakorolt hatásával és — bár lényegében helyesen — mégis kissé egyoldalúan beszéltem e propaganda csődjéről. Csakhogy én e propaganda kudarcát egyetlen esetben sem *fogoly* horvátok nyilatkozataira alapoztam. Hivatkozom itt disszertációm 95—98. lapjaira, ahol részben arról írok, hogy Jellasics emberei, akiknek nagy részét kényszerrel hajtották a magyarországi hadjáratra, nem értették a harc célját, nem érezték annak igazságosságát és ez a körülmény a ferde ösztönök feléledéséhez adott tápot, részben pedig azt fejtegetem, hogy a

támadás bekövetkezése után az a felismerés, hogy a horvátok tekintélyes része csak *kényszernek* engedve indult meg Magyarország ellen, a báni sereg katonai értékének alábecsülését eredményezte. Mindezek dokumentálására egy sor adatot közlök, amelyek a fentieknek megfelelően valóban erőteljesen hangsúlyozzák a hadjárat kényszerű jellegét és nem egyszerűen a magyarellenesség *hiányáról* vallanak.

Csak hogy ezen idézetek egyike sem elfogott horvátoktól, hanem *magyar szemtanúktól*, megfigyelőktől, katonai és polgári vezetőktől származik. Egyetlen helyen iktattam disszertációm szövegébe fogóiy horvátok nyilatkozatait: az ozorai események ismertetésénél. De bárki, aki elolvassa munkám erre vonatkozó 197—199. lapjait, meggyőződhetik arról, hogy e magyarbarát kijelentéseket eszem ágában sem volt a magyarok iránt érzett rokonszenv bizonyítékainak feltüntetni, ezt nemcsak hogy nem mondom, de jelen esetben még a megfogalmazás precízségének hiányát sem lehet szememre vetni. A fenti helyen egyszerűen csak elbeszéltem, hogy miként zárult le az ozorai bekerítés utolsó aktsusa és hogyan viselkedtek a póruljárt ellenség tisztjei és közkatonái. Jellemző, hogy ezt a szót: *horvát*, én magam e három oldalon egyetlen egyszer sem írom le, csupán a Honvédelmi Bizottmánynak abban az idézett rendeletében fordul elő, amely a horvát nemzettel való kibékülés megkönnyítése érdekében emberséges bánásmódot ír elő a foglyokkal szemben.

Mindezek után nem kétséges, hogy Spira elvtárs — enyhén szólva — nem a legkörülbíróbban jár el, mikor *meghatározott rendeltetésű* szövegekben, *más célzatú* állítások bizonyítékait akarja kimutatni, tehát *szóját maga* felállít egy valóban tarthatatlan tételt, majd az *általa* konstruált tétel szerzőjének a vitapartnert kiáltja ki, utána pedig azt igyekszik az olvasó előtt bebizonyítani, hogy a tétel hamis! Úgy érzem, hogy ez a módszer csak a történetírás és a történeti kritika lejáratására, hitelük elveszejtésére alkalmas. Ezért érzem szükségét annak, hogy hosszasan foglalkozzam vele.

Így állunk Spira elvtárs forráskritikai észrevételeivel. De nézzük azokat a problémákat, amelyeket Spira a ténykérdések közé sorol. Itt van mindenekelőtt a Görgey-ügy, pontosabban az a kérdés, felhasználható-e Görgey egyéniségének bemutatásához az a tény, hogy 1848 októberében statáriális hadbírótságot hirdetett a hazaáruló Zichy Ödön uradalmában kárttevő volt jobbágyok ellen, vagy sem. Én ezzel kapcsolatban tagadó választ adtam és adok ma is, arra hivatkozva, hogy a fenti eljárás felhasználása Görgey igazi énjének jellemzéséhez helytelen lenne, mert sértené a történeti igazságot, hiszen Görgey ez esetben nem tett mást, mint pontosan végrehajtotta Kossuth ezirányú, szeptember 30-i utasítását; az, hogy ez az utasítás kedvezett Görgey nézeteinek, már más kérdés. Hivatkoztam arra is, hogy ezt az utasítást „majdnem teljes szövegében” közöltem a disszertáció 285. lapján. Spira ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy a rendeletben egy árva szó sincs arról, hogy Kossuth utasította volna

Görgeyt haditörvényszék felállítására a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése érdekében földesuraikkal szembe forduló volt jobbágyok ellen, hanem az úton levő Duna-Tisza közti népfelkelők ellen hatalmazta fel statárium tartására a fegyelem megőrzése érdekében, ha az élelemhiány miatt netán fosztogatásra vetemednének. Idézi Görgeyt, aki, minthogy „a grófnak volt jobbágyai sok mindenféle kárt tesznek az uradalomban”. „főleg az utóbbi harácsolásoknak véget vetendő” hirdette ki a hadi statáriumot. Megállapítja Spira: „a jogos kritika elfogadásától való félelem” készítetett engem arra, hogy Görgey jellemzésének kérdésében a fentebb vázolt álláspontot foglaljam el és az készítetett arra is, hogy a citált rendeletről úgy emlékezzem meg, mint amelynek nem teljes szövegét közöltem a disszertációban, holott csak a megszólítást, dátumot és aláírást hagytam el belőle. Végül még azt a kijelentést is megkockáztatja: *ekkor* (48 őszén — kiemelés Spirától) még semmi jele sem volt látható annak, hogy Kossuth később keményen fog fellépni a parasztmozgalmakkal szemben. (Hadtört. Közl. 1955. 3—4. sz. 377—378. o)

Ahány megállapítás, annyi tévedés, és így nem meglepő, hogy torz a belőle levont következtetés is. Nem kívánok most arról szólni, amit szakemberek amúgy is tudnak, hogy t. i., ha egy aktát nem első betűjétől az utolsóig közölnek, akkor szó sem lehet *teljes szövegű* publikációri. hanem csupán a tényekkel szeretnék foglalkozni. Kossuth e rendeletben valóban a népfelkelők rakoncátlankodásai megszüntetése érdekében utasította Görgeyt, hogy „a közbátorságot biztosítani teljes erejéből igyekezzék” és a tetteseket „katonai törvényszék egész szigorával büntesse”. Ennek az ellenkezőjét nem is állítottam soha. Csak hogy 1. e rendelet nemcsak a Duna—Tisza-köz népfelkelőire, hanem az összes, Görgey parancsnoksága alatt álló népfelkelőikre vonatkozott; 2. Kálóz parasztjai, mint népfelkelők, az adott időben Görgey vezénylete alá tartoztak; 3. kicsapongásaikat a népfelkelésből hazatérve követték el és Kossuth e rendelete különös gonddal emelte ki a *hazatérő* felkelőkre való ügyelés szükségességét; 4. a kálóziak rendbontása kettős jellegű volt: egyrészt valóban fosztogatták az uradalom ingó tulajdonát és ezzel — függetlenül attól, hogy milyen jellegű magántulajdonról volt szó — kimerítették a „vagyonbátorság megháborításának” ismérvét; másrészt fát hordtak néhai Zichy Ödön erdeiből és behajtották oda állataikat. Ez utóbbit esetleg lehet úgy tekinteni, mint kísérletet a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére. Csak hogy a kálózi uradalom, mint hazaáruló elkobzott vagyona, a kérdéses időben már országos zár alatt volt. Az pedig egy pillanatig sem lehet vitás, hogy országos zár alatt lévő javak pusztítása vagy fosztogatása mindenképpen a „közbátorság háborítása” fogalma alá esik. Ennélfogva Görgey a haditörvényszék felállítását a legnyugodtabb lélekkel indokolhatta Kossuth idézett, személy szerint neki küldött rendeletével.

Ez azonban nem minden. Kossuth mint országos teljhatalmú biztos már szeptember 25-én rendeletet adott ki a népfelkelésre felhívott tör-

vényhatóságok polgári és katonai parancsnokainak, — amelyet Kecskemét biztosaihoz aposztrofálva részleteiben közlök a disszertáció 284. lapján — és ebben leszögezte, hogy „míg a népfelkelés tart, az illető vidék ostromállapotra van helyezve” és „a közbátorságnak háborítása haditörvény szigorú büntetése alá helyeztetik“, Kálózson pedig az adott időben még tartott a népfelkelés. Ime, egy újabb rendelet, mely Görgeyt a fenti eljárásra nemcsak felhatalmazta, hanem egyenesen utasította. Saját szavai szerint is elsősorban a „harácsolásoknak” akart véget vetni, nem pedig kifejezett parasztmozgalomnak. Egyébként a parasztmozgalmak megfékezése is egyenesen kötelessége volt Görgeynek. Amint ezt Spira elvtárs is nagyon jól tudja, 1848 májusában több megyére, majd június 12-én az ország egész területére kötelező hatállyal jelent meg a belügyminiszter rendelete, amely elsősorban a paraszt és nemzetiségi mozgalmak megtorlására statáriumot hirdetett. A rendelet bezáró része minden félreértés elkerülése végett külön kiemeli, hogy ez az intézkedés mindaddig érvényben marad, míg azt a kormány újabb rendelettel vissza nem vonja. Ilyen visszavonásról nincs tudomásunk, tehát a rendelet még az őszi népfelkelés napjaiban is változatlan erővel állt fenn. Minthogy azonban a népfelkelési törvényhatóságokat ostromállapotba helyezték, e törvényhatóságokban — a fennálló szabályok értelmében — a polgári bíraskodást felfüggesztették, a statáriális ügyeket pedig a haditörvényszék hatáskörébe utalták. Görgeynek tehát az esetleges parasztmozgalmakkal szemben is kötelessége volt hadbírósi eljárást folytatni. Ítéljenek hát a tények: bizonyítéka-e az Görgey népellenes jellemének, ha *háromszoros* utasításra haditörvényszéket hirdet egy nem is kifejezetten a jobbhagyfeiszabadtás továbbvitelét célzó esettel kapcsolatban? (Meggjegyzem, hogy Kálózson a haditörvényszéki eljárás véghezvitelére nem is került sor.)

Végül még két kiegészítés. 1. Távol áll tőlem annak helytelenítése, hogy az ostromállapot alatt Magyarország vezetői keményen léptek fel minden olyan kísérlettel szemben, amely az *adott* időben elterelhetne volna a figyelmet a legfontosabb kérdéstről: az önvédelmi harcról, és amely esetleges anarchia felidézésével csökkenthetne volna az ellenforradalom ellenében védekező ország erejét. Így tehát a *népfelkelés tartama alatt helyes és jogos volt* mindenfajta „rendbontás” megfékezése, függetlenül attól, hogy ki adott rá parancsot és ki hajtotta azt végre, még abban az esetben is, ha egyébként jogos paraszti igények kielégítését célzó kísérletről volt szó. 2. Nem tükrözi a valóságot Spira azon megállapítása, hogy Kossuth *ekkor* még nem lépett fel keményen a parasztmozgalmakkal szemben. Amilyen egyoldalú az a tétel, hogy Kossuth nem törődött a parasztkérdés rendezésével, ugyanolyan merev a fentebbi is. A valóság az, hogy míg Kossuthot egyfelől, bár nem kellő mértékben, de mégis foglalkoztatta a parasztkérdés, másfelől ezt a *törvényhozás* útján kívánta előbbrevinni és elítélte a parasztok másirányú, tetteges kezdeményezéseit. (Utóbbira: elég csak utalni arra, hogy ő is tagja volt a statáriumot hir-

dető kormánynak.) 1848 őszén annyiban módosult a helyzet, hogy az önévédelem kérdése, amelynek Kossuth addig is alárendelte a parasztok ügyét, minden addiginál élesebben került előtérbe. Ez a magyarázata annak, hogy Kossuth mind az egyik, mind a másik fél irányában óvakodott a kérdést kiélezni és ezért minden alkalommal egyszerre és egybekapcsolva vetette fel a függőben maradt parasztkérdés és nemesi kármentesítés rendezését.

Spirának Pázmándy megítélésére vonatkozó megállapításai, pontosabban a megállapítás indoklásának módja, iskolapéldája lehetne annak, hogyan *nem* szabad történelmet írni. Mi a különbség az általam rajzolt és a Spira által vallott Pázmándy-kép között? Röviden az, hogy Spira Pázmándyt kezdettől a forradalom deszignált árulójának tartja, olyan kapitulánsnak, aki szinte csak az alkalmat várja, hogy nyíltan szembefordulhasson a szabadságharcral. En viszont Pázmándyban az ingadozó középne messég jobbszárnyának a képviselőjét látom, aki egyre kevésbé tud lépést tartani a forradalom radikalizálódásával és akit e radikalizálódási folyamat, a szabadságharcban felmerülő problémák és éles fordulatok könnyűszerrel a kapituláció útjára sodorhatnak és sodornak is. Vagyis Spira Pázmándyja kezdettől potenciális ellenforradalmár, csak hogy a meglévő viszonyok folytán kénytelen takargatni ellenforradalmiságát. Az én Pázmándy pedig származásánál, társadalmi és gazdasági helyzeténél, politikai múltjánál és elképzeléseinél fogva ellentmondásokkal teli középne mes, aki nem törekszik a régi rend visszaállítására, de fél a forradalom továbbfejlesztésétől is. A fentiek következtében aggodalommal szemléli az eseményeket, amelyek mindkét lehetőséget mind élesebben állítják előtérbe; amikor pedig úgy látja, hogy nincs többé harmadik út, hanem a választás csak az ellenforradalomnak való behódolás és a forradalom továbbvitele közt lehetséges, akkor odahagyja a forradalom tábort. Az én Pázmándy tehát az események hatására fejlődő, illetőleg visszafejlődő és nem sematikus egyéniség. Szerintem Pázmándy 1848 október elején aggodalmaskodó, de még nem egyértelműen kapituláns politikus.

Spira ezen állítás *ellenkezőjének* bebizonyítására megengedhetetlen, megtevesztő, az adatokat eltorzító módszert használ. Mindenekelőtt azt mondja, hogy válaszómban elismertem: „Pázmándy nem csupán a lajta táborba érkezése után helyezkedett kapituláns álláspontra, hanem már korábban is volt benne — mint más képviselőkben is — bizonyos aggodalmaskodás”. Különös dolog, ha egy történész összekeveri az „aggodalmaskodás” és a „kapituláns álláspont” fogalmát. De ez hagyján. Spira Pázmándy kapituláns magatartását ebből az időből származó megnyilvánulásából akarja kiolvasni. Az eljárás önmagában helyes, de hogy Spira e megnyilatkozásokból ki is hallja — amint mondja — „az árulás hangját”, az már megdöbbenítő, mert nem hiszem, hogy e hangot bármely más történész hallaná. Spira ama tétel igazolására, hogy Pázmándy már Pestről a táborba küldött leveleiben kapituláns állásponton volt, Páz-

mándy október 7-én kelt levelét választja ki, nyilván azon meg gondolás alapján, hogy a levél szövege a legeklatánsabb bizonyítéka Pázmándy áruló mivoltának. Idézi is az e célra legmegfelelőbb részeket: „a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennemek... Csak most ne dosponáljatok”. (Hadtört. Közl. 1955. 3—4 sz. 379. o.) Ebből vonja le a következtetést: íme, Pázmándy nem Jellasics üldözésére hívja fel a magyar sereget, hanem ellenkezőleg! Ezt még megtoldia azzal, hogy az áruló Pázmándy tette mindezt „egyenes ellentétben az országgyűlés által ugyanaznap hozott határozattal”.

Aki nem ismeri a tényeket, azt Spira logikus okfejtése megtévesztheti. A történeti igazság azonban szót kér. Kezdem azzal, hogy Spira szövegéből úgy tűnik ki, mintha a képviselőház október 7-én Jellasics üldözésére hozott volna határozatot. Az igazság pedig az, hogy a nemzetgyűlés e nap az október 3-i, a házat eloszlató királyi parancs törvénytelenységét, Récsey vád alá helyezését mondta ki és érvénytelennek nyilvánította Jellasics kinevezését. Jellasics üldözésének szükségességét Kossuth október 8-án jelentette ki és a ház október 10-én hozott első ízben határozatot arról, hogy szükség esetén Ausztriába is nyomuljon be a magyar sereg Jellasics után. Pázmándy pedig ekkor már nem is volt a fővárosban, hiszen október 9-én este a táborba érkezett. Továbbmenve: Pázmándy az október 7-i levelet nem magánemberként írta, hanem a képviselőház megbízásából, mint annak elnöke. A benne foglalt utasítások nem az ő személyes javaslati voltak! E megállapítás nem logikai következtetéseken alapul, hanem ezt maga, a Spira által az árulás bizonyítékának tartott levél szövege perdöntően igazolja. Pázmándy e levélben beszámol arról, hogy a Pestre érkező hírek szerint Bécsből katonaságot küldenek Pozsonyba Jellasics megsegítésére, aki tehát valószínűleg átmegy seregével Pozsony irányába és ezzel a háborút a Duna balpartjára teszi át. (Megjegyzem: e hírek igazak voltak, hiszen, mint ismeretes, a fenti terv kivitelezését valóban csak az október 6-i bécsi felkelés gátolta meg, amelyről Pázmándy levelének keltékor Pesten még senkinek sem volt tudomása.) Ez esetben pedig a magyar seregnek valóban elővigyázatosnak kellett lennie, nehogy a Duna balpartján esetleg új támadás indulhasson meg Komárom irányába. Így született meg az a gondolat, hogy a magyar főszereg egyelőre ne menjen tovább. De e javaslatot nem Pázmándy találta ki. Idézem a Spira által bizonyítékként citált levélnek azt a mondatát, amelynek első részét Spira tendenciózusan — sajnos ezt kell mondanom, mert ekkora figyelmetlenséget olyan képzett történésznél, mint Spira nem lehet feltételezni — elhallgatott: „Akár mint legyen a dolog, a választmány abban állapotott meg (kiemelés tőlem — V. J.), hogy a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas positiót vennemek”. (Vö. Kossuth Összes Munkái XIII. Bp. 1952, 119. o.)

Azt hiszem, ezek után világos a dolog: a választmány, azaz a Honvédelmi Bizottmány határozta el, hogy a fősereg egyelőre ne nyomuljon tovább! Pázmándy, aki a tábor biztosával, Csányival, hivatali állásánál fogva hivatalosan levelezett, csak a Honvédelmi Bizottmány álláspontját tolmácsolta. A Honvédelmi Bizottmány legnagyobb jóhiszeműséggel hozott — hiszen nem tudhatta, hogy a körülmények időközben az október 6-i bécsi felkelés következtében megváltoztak — határozatából tehát Spira elvtárs személy szerint Pázmándy árulását hallja ki! Ha egy történész nem ismerve valamennyi lényeges tényt és így azok összefüggéseit, helytelen következtetésre jut, az megbocsátható, hiszen ez majdnem mindenkivel előfordul. De az mindenképpen elítélendő, ha valaki összefüggéseiből tudatosan és önkényesen kiragadott tények csoportosításával, helyükről kiszaggatott — nem is idézetekkel, hanem idézet-részekkel vezeti félre az olvasót. Spira elvtársnak Pázmándy árulására vonatkozóan pedig a fenti idézet volt a legkomolyabb bizonyítéka az én álláspontom ellen, mert Pázmándy egyéb leveleiből még ilyen fokú aggodalmaskodást sem lehet kiolvasni. Ezek után azt hiszem, az olvasó láthatja, hogy a tárgyalás kérdésben ki foglal helyesebben állást.

Spira kitart amellett, hogy Lamberg felkoncolásának híre, amennyiben ez a tisztikar egésze előtt ismeretessé válik a pákozdi csata küszöbén, nem okoz semmiféle krízist a tiszték körében és elveti az én véleményemet, amely szerint az a körülmény, hogy a tiszték jelentős része nem értesült a pesti népitéletről, az adott órában a csata szempontjából kedvező volt. Spira ezt írja: „Vizsgáljuk meg azonban közelebből Varga forrásait” és ezek után *egyetlen egyet*: Zambelly Lajos emlékiratait valóban idézi az általam használt sok más forrás közül. Zambelly szerint Lamberg megölése leverőleg hatott a rendes seregek, főleg a Sándor huszárok körében és „kevés híjja volt annak, hogy a haza ügyét oda nem hagyják, de szerencsére akkor érkezett az értesítés, hogy Jellachich támad: néhány ágyúlovás is hallatszott, s erre megféledeztünk mindenről, az általános óhaj csak az volt, hogy mielőbb lássuk az ellenséget”. (Zámbeily Lajos: Emlékiratok 1848—49-ből, Hazánk, XI. 176. l.) Ezután Spira azt a következtetést vonja le, hogy ha a Lamberg sorsa iránt egyáltalán nem közömbös Sándor-ezred tisztikarának ilyen volt a magatartása, ez önmagában is halomra dönti az én nézetemet a tisztikar *lehetőséges* magatartásával kapcsolatban.

Én őszintén szólva ezt a halomra döntést nem érzem. Zámbeily szövegében is benne van: *szerecsse*, hogy Jellasics támadott, és nyilván azért *szerecsse*, mert nem volt idő a helyzet elmérgesedésére. Minthogy a tiszték nagy része nem tudott a pesti eseményről, azoknak a tiszteknek a magatartása, akik arról tudomást szereztek, elszigetelt maradt és így természetesen, hogy a csata kezdetén a kisebbség a közhangulattal nem mert szembeszállni. Hogy azonban világosabb legyen az események összefügg-

gése, mélyebben kell megvizsgálni, hogy mi történt a táborban a csatát megelőző napon.

Batthyány miniszterelnök 28-án a táborba ment, hogy ott az újonnan kinevezett Lamberggel találkozzék. Még ugyanaznap megérkeztek utána a Ház által kiküldött biztosok is a nemzetgyűlés azon határozatával, amely Lamberg kinevezését törvénytelennek bélyegezte és eltiltotta a neki való engedelmességet. Batthyány felvette a harcot ez utóbbi határozat kihirdetése ellen, majd annak érdekében, hogy a Ház rendelkezésével szemben a tisztikar ismerje el Lamberg kinevezését, haditanácsot hivatott egybe. E sukorói haditanácsban játszódott le az ismert heves összetűzés egyfelől Batthyány és a volt császári tisztek, másfelől a biztosok és a Perczelhez hasonló politikai beállítottságú tisztek között. Amint ez tudott dolog, az utóbbiak csupán annyit voltak képesek elérni, hogy a magyar sereg *támadás esetén* védekezzen Jellasiccsal szemben, de ugyanakkor a haditanács többsége, a ház határozatának publikálását elvetve, Lamberg kinevezésének elismerése *mellett* foglalt állást. A tanács után a miniszterelnök a tisztek egy részével éppen a nyéki vendéglőben vacsorázott, mikor egy futár hírt hozott Lamberg sorsáról. "A szörnyű hírre nagy kavargás támadt. Heves vita Perczellel, aki a Ház határozata publikálását most újra sürgetni kezdené, de hiába". (Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre, I. Bp., 1932. 94—95. o.) Vagyis mi történt? Az új fordulat felfokozta mindkét fél tevékenységét: Perczelék valóban szárnyakat kaptak, de szót emeltek a császári tisztek is. Az utóbbiakat csak az némfította el, hogy Perczel fogságra vetést helyezett nekik kilátásba. (Kászonyi Dániel: Gróf Lamberg és a pákozdi csata, Pesti Hírlap 1881. okt. 1.)

De vajon, ha Perczelék úgy látták, hogy a pesti események híre nem veszélyezteti a sereg egységét és ütőképességét, miért nem terjesztették el a táborban, hogy miként végzett a nép Lamberggel, hiszen másnap fél 10 óráig — a támadás megindulásáig — erre lett volna idejük? Pedig nemcsak a Sándor-ezredben nem tudták ezt másnap 8 óráig, amikor is az ezred két tisztje közvetlenül Pestről hozta meg a hírt, amint ezt Zámibelly emlékirata, ez a Spira által „kétségtelenül hitelt érdemlő tudósítás”-nak nevezett forrás bizonyítja. Nem tudott erről a nemzetőrök jelentős része sem, amint ezt Ivánka őrnagy emlékiratai igazolják. (Vö. Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben... Bp. 1881. 17—18. o.) A magyarázat kézenfekvő: a forradalmi érzelmű tisztek is joggal félték most, e kritikus órákban az előző napi események után a tisztikar meghasonlásától. A Sándor-ezred esetében a félelem még a közkatonákkal kapcsolatban is indokolt volt, hiszen a pesti fordulatot ismerő Mack, miután Lamberg sorsáról a fenti ezred tudomást szerzett, a huszárokhoz ment és azzal a túlzó agitációval igyekezett őket Schweidel segítségével a maradásra rábeszélni, hogy Lamberg „hazaáruló, s ha ki láb alól el nem tétetik, Budavárát bezárja, Pestet összelöveti, a hozzánk jött császári katonákat pedig mind

felakasztatja". (Rosty Zsigmond: Jellacsicsali csatározások, Honvédek Könyve, Pest 1861. I., 62—63. o.) Minthogy pedig a túlerőben lévő ellen-séggel szemben minden egyes fő sokat számít, rendkívül fontos volt, hogy a sereget semmi se zavarja meg. Ezért írhatta fenti munkájában Ivánka, hogy „a hír nem tudása az első ütközet előtt és alatt valódi szerencse”, ezért tartja Zám belly is „szerencsének”, hogy megindult Jellasics táma-dása, mert nem volt idő a hír elterjedésére és ezzel a helyzet elmérgese-désére és ezért tartok ki én is eredeti álláspontom mellett.

A tisztázandó elvi kérdések sorában Spira elvtárs azt a problémát tárgyalja először, hogy beszélhetünk-e az 1848-as forradalom előtt a pa-raszttság felbomlásáról, azaz megindult-e ez a bomlási folyamat, vagy sem. Ő ezt tagadja abból kiindulva, hogy „A parasztság felbomlása kife-jezést az irodalom eddig annak a folyamatnak a megjelölésére használta, amely a feudális keretek szétzúzása után az egységes parasztságot közvet-lenül ellentétes osztályokra, falusi burzsoáziára és falusi proletáriátusra szakítja, ennek a folyamatnak a polgári forradalom előtt lejátszódo elő-zményét, a parasztság egyre fokozódó rétegződését, a parasztságon belüli vagyoni és érdekkülönbségek létrejöttét és megerősödését pedig a parasz-tság differenciálódásának nevezte.” Elismeri, hogy 1848 előtt is megfigyel-hető Magyarországon az úrbéres parasztnak úrbéres paraszt által történő kizsákmányolása, de — mondja Spira — minthogy a főellentét ekkor a parasztság és a földesúri osztály között áll fenn, tehát a parasztság még nem hasadt szét ellentétes osztályokra, nem beszélhetünk a parasztság ellentétes osztályokra bomlásáról, ennek következtében mindaz, ami 1848 előtt történt, pontosan belefér a parasztság differenciálódásának fogal-mába. Aki ezt nem fogadja el, az elmosza azt az ugrásszerű minőségi vál-tozást, amelyet a forradalom idézett elő. (Hadtört. Köz. 1955. 3—4. sz, 380. o.)

Érdeemes e nemegy pontján skolasztikus, egészében pedig dogmatikus gondolatmenetet vizsgálat tárgyává tenni. Nem kívánom most azt ele-mezni, hogy a történetírás valóban Spira megfogalmazása szerint hasz-nálta-e a felbomlás és differenciálódás fogalmát, de arra rá kell mutatni, hogy az ő megfogalmazása nem fogadható el. Nem fogadható el azért, mert noha helyesen tekinti a differenciálódást a felbomlás polgári forra-dalom előtt lejátszódo előzményének, megfogalmazásában mégis behúnyja szemét az előtt a tény előtt, hogy 1848 előtt nemcsak a parasztság egyre fokozódó rétegződése, a parasztságon belüli vagyoni és érdekkülönbségek létrejötté és megerősödése figyelhető meg, hanem — bár természetesen nem általánosan, — az úrbéres paraszt úrbéres paraszt által történő ki-zsákmányolásának mind állandóbbá válása is. Olyan kizsákmányolási vi-szony fennállása két paraszt csoport között, amely már nem úrbéres jel-legű, ha e kizsákmányolás nem esetleges, semmiképpen sem fér bele a *differenciálódás* fogalmába, hanem a *felbomlás* kategóriájába tartozik. Minthogy ez a jelenség 1848 előtt a parasztság egyes rétegeit tekintve

mégvan, nem hiszem, hogy kételkedni lehetne a bomlási folyamatnak már a polgári forradalom előtt kezdődő megindulásában. Ebből pedig következik az is, hogy a felbomlásnak az a meghatározása, amely a felbomlás fogalmának használatát csak a „feudális keretek szétzúzását” követő időre korlátozza, nem lehet helyes, ha a felbomlás folyamatának leglényegesebb eleme: a kizsákmányolási viszony állandósága már a polgári forradalom előtt a feudális keretek között is megtalálható. (Gondoljunk csak az angol parasztság felbomlásának tényeire a forradalmat megelőző időszakban.) Ezen nem változtat az a tény, hogy a forradalom előtt a fő ellentét a jobbágyok és földesurak ellentéte. Nem változtat már csak azért sem, mert még a forradalom után is tekintélyes ideig ez marad Magyarországon a főellentét. Azt, hogy megvan-e a felbomlási folyamat vagy nincs, az dönti el, hogy állandó-e a kizsákmányolási viszony két csoport között.

Spira azonban következetesen összekever két dolgot: magát a bomlási folyamatot, tehát a kizsákmányolási viszony mind jobban *állandóvá válását*, valamint e folyamat eredményét: a kizsákmányolási viszony *általánossá válását*, azaz a két antagonisztikus, egymással szembenálló osztály létrejöttét. Ezért nem is meglepő, hogy ő felbomlásnak azt tekinti, mikor a kizsákmányolási viszony paraszt és paraszt között már a parasztság egészét tekintve fennáll, pedig ebben az esetben már a *felbomlott* parasztságról van szó, míg az előbbi esetben a parasztság *bomlásáról*. (Félreértés ne essék: a bomlási folyamat nem fejeződik be akkor sem, mikor a parasztság már valóban ellentétes osztályokra esett szét, hiszen a közbülső rétegek mind a kizsákmányolók, de méginkább a kizsákmányoltak sorait egyre szaporítják.) Az a körülmény, hogy Spira nem érzékeli a kettő közti, tehát a bomlási folyamat és a bomlás eredménye közti különbséget, vezeti őt, olyan következtetésre, hogy a bomlási folyamat elismerése 1848 előtt nem más, mint annak tagadása, hogy a forradalom ugrásszerű minőségi változást idéz elő. Valójában éppen ellenkezőleg: a bomlás elismerése inkább egyenesen *aláhúzza* a forradalom minőségi változást hozó következményét. Miért? Azért, mert napnál világosabb, hogy hiába indul meg a bomlási folyamat már a feudalizmus keretei között, jóval a forradalom előtt, ez a folyamat éppen a feudális viszonyok következtében, a földesúri kizsákmányolás meglétének következtében a polgári forradalomig nem haladhat annyira előre, hogy a parasztság antagonisztikus osztályokra szakadását eredményezze, mert ehhez a mindkét felet egyaránt érintő feudális kizsákmányolási viszony felszámolása kell, ezt pedig a *forradalom* végzi el.

Abban a kérdésben, hogy mit adott a forradalom a földnélküli parasztnak, Spira elvtárs saját elismerése szerint nincs nagy különbség az ő és az én véleményem között, mégis szükségét érzi annak, — és tegyük hozzá: helyesen — hogy minden pontatlanság ellen fellépjen. E törekvéstől vezérelve térek vissza én is erre a problémára, és igyekszem rész-

ben az én első válaszbombam elhangzott, részben pedig a Spira elvtárs viszontválaszában jelentkező téves nézeteket korrigálni. Hol követtem el én a hibát? Azt bizonyítottam, hogy a márciustól szeptemberig terjedő időszak túlságosan rövid volt ahhoz, hogy a zsellérek a napszámbérek megjavulásában március eredményét ismerjék el. Ezen állítás bizonyítása mellett, amelyet továbbra is változatlanul vallok, egyrészt kisebb mértékűnek becsültem a napszám általános — tehát nem a zsellérséget legközvetlenebbül érintő *kézinapszám* — emelkedését a ténylegesnél, másrészt azon tényezők felsorolása közben, amelyek korlátozták a munkaerő árának növekedését, nem ügyeltem annak megmutatására, hogy az ország egyik vagy másik vidékén melyik hatott közülük és a tényezők együttes felsorolása ugyancsak az általános napszám-emelkedés bizonyos leicsinyléséhez vezetett. Ezt kénytelen vagyok töredelmesen bevallani.

Ugyanakkor továbbra is — adatokra támaszkodva — állítom, hogy a bér munkaviszonyok megjavulása a *kézinapszám területén* lényegesen kisebb arányú volt az általánosnál. Tessék ennek ellenőrzése céljából átnézni a családi levéltárak 1848-as anyagát, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratait, a Belügyminisztérium Közösen Kezelt aktáit, valamint a Földművelésügyi Minisztérium megfelelő osztályainak adatait. Azok a panaszok, amelyek a napszám emelkedése miatt futnak be, döntő többségükben nem a kézzel ellátható, — itt talán csupán a szőlőművelés kivétel egyes területeken, — hanem a *csak* igaerővel végezhető munkákkal kapcsolatosak. A számszerűen közölt adatok ugyancsak erről vallanak. (Félreértés elkerülése végett: ezzel nem tagadom azt, amit feljebb már elmondtam, hogy a kézinapszám ára is nőtt.) Általában sem a volt telkesek, sem a zsellérek esetében nem az a főprobléma, hogy túlságosan magas bért követelnek, hanem az, hogy hajdani uraik iránt érzett gyűlöletből, meg attól félve, hogy munkájukat restanciában lévő robotként számolják el — restancia úgyszólván minden faluban található — egyáltalán nem hajlandók munkát vállalni. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy sem Spira Századokban megjelent tanulmánya, sem Szántó Imre munkája, amelyekre pedig Spira hivatkozik, 1848 márciusa és szeptembere — tehát a népfelkelés meghirdetése — között *egyetlen* olyan konkrét adatot sem tudnak felhozni, amely a *földnélküli* parasztok munkaviszonyainak javulásáról számolna be, ami persze nem jelenti azt, hogy ilyen nem volt. Adataik vagy későbbi időre vonatkoznak, vagy olyan esetekre, amelyekben nem kifejezetten zsellérek játszanak szerepet. Azt, hogy a majorsági földek bizonyos hányadát a földesurak kénytelenek részesbérletbe adni, ugyancsak nem lehet a földtelenek munkaviszonyai megjavulásának tekinteni, mint ezt Spira állítja, mert a földnélküli parasztok, akik nem rendelkeztek a föld megmunkálásához szükséges felszereléssel (nemcsak igavonóról van szó!), ezt a lehetőséget nem tudták kihasználni. Mindezek együttvéve mégiscsak azt a nézetet igazolják, hogy a zselléreknek a haza védelmében felmutatott aktivitása aligha táplálkozik a napszámbérek

megjavulásából. — Ezzel kapcsolatban még csak annyit, hogy az 1848 előtti alföldi munkaerőkereslet meglétét nem egyes műveknek, hanem maguknak a *tényeknek* hitelt adva állapítom meg, arra hivatkozva, hogy más vidékieknek alkalmazását a mezőgazdasági területeken nem lehet egyoldalúan a munkabérek letörése eszközének tekinteni. (Hadtört. Közl. 1955. 3—4. sz. 365. o.), amiben benne van az is, hogy az utóbbi tendenciát sem tagadom.

Azzal kapcsolatban, hogy a magyar politikai élet augusztustól kezdődő és a szeptemberi fordulatot megelőző baloldali irányú fejlődése hogyan hatott a bécsi ellenforradalomra, már előbbi válaszomban elmondtam a véleményemet. Most csak azért térek rá vissza, mert Spira elvtárs erről vallott nézeteimet olyanoknak nevezi, amelyek elvileg károsak lehetnek, mert az olvasóban a Batthyány-kormány kompromisszumos politikája igazolásának gondolatát ültethetik el. Én viszont az ő álláspontjában a szematikus történetészemlélet maradványát látom. A történelem eseményei azt tanúsítják, hogy a megrendített, de meg nem semmisített elnyomó hatalmat a forradalmi vagy akárcsak radikális erők előretörése mindig félelemmel, aggodalommal tölti el. Ez a félelem — a nevezett erők előretörésének *mértékétől függően* — a reakcióban kétféle hatást válthat ki: vagy visszahúzódsra kényszeríti, vagy pedig még erősebb aktivitásra ösztönzi a haladás híveinek visszaszorítása, illetőleg megsemmisítése érdekében. Nem hiszem azonban, hogy az utóbbi esetben bárki is azt gondolná: a haladó erők tevékenysége az alapoka a reakció ellenforradalmi kísérleteinek. Ugyanakkor, aki tagadja azt, hogy a haladás táborának növekedése, vagy a haladó erők radikalizálódása bizonyos körülmények között nem siettetí az ellenforradalom restaurációs kísérleteit, az nem helyesen fogja fel a történelmi folyamat egészét és elvileg is vét, mert a haladó erőknek azt hirdeti, hogy ne számoljanak erősödésüknek a reakció oldalán kiváltott hatásával. Így volt ez 1848-ban is: nem a magyar politikai élet balratorlódása idézte elő az ellenforradalmat (ezt soha nem állítottam), de abban az irányban igenis hatott a reakcióra, hogy még a forradalmi elemek felülkerekedése előtt siessen levérni az esetleg továbbterjedhető mozgalmat.

Az utolsó kérdés: a középnemesség magatartásának, politikájának, szerepének fejlődése, illetőleg visszafejlődése a szabadságharc alatt. A problematikának külön tanulmányt kellene szentelni, ha valaki minden részletében megnyugtató módon kívánná megoldani. Egy azonban a nagy vonalak alapján is világos: a középnemesség döntő többsége 1848 tavaszától kezdve a forradalom eredményeit, azok radikális továbbfejlesztése helyett, konszolidálni akarja. 1848 szeptemberében az ellenforradalom támadása ezt az osztályt arra kényszeríti, hogy ne csak a forradalom konszolidálásával, hanem az elért vívmányok megvédésével is törődjön, sőt belemenjen egyes újabb engedményekbe is, amelyeket úgy tekint, mint a márciusi törvények megoltalmazásának eszközeit és feltételeit az ellen-

forradalom kísérletei ellenében. Minthogy lényegében március elfogadásának alapján áll, visszautasító álláspontot foglal el mind annak ellenzői, mind annak továbbfejlesztőivel szemben. Szeptemberben a reakciót látja veszedelmesebbnek és ezért még engedmények árán is inkább a továbbfejlesztőkkel fog kezdet. Novemberre, — decemberre azonban kézenfekvővé kezd válni, hogy az ellenforradalom megsemmisítése nem sikerült. A kérdés most már úgy kezd felmerülni: vagy a végsőkig tartó harchoz szükséges erőforrások megnyitása a belső radikalizálódás elmélyítésével az ellenség teljes széthúzása érdekében, vagy a forradalom továbbfejlesztése *nélkül* védekezni Ausztria ellenében és így kísérni meg *48-as alapon* kompromisszumot létrehozni Béccsel. Az én állításom az, hogy 1848 novemberétől a nemesség mind nagyobb része lépett az utóbbi útra és — ha kisebb-nagyobb kitérőkkel és eltolódásokkal is — ki is tartott rajta azzal az illúziórikus gondolattal, amelynek elhibázottságát csak a cári intervenció bizonyította be neki, hogy Ausztria *hajlandó* a kompromisszumra. A szeptemberi fordulat jelentőségét egyáltalán nem kicsinylem le, hiszem ettől kezdve vált a nemesség *egésze* előtt világossá, hogy csak harcolva van esély március fenntartására. A békepárt pedig, amely a közép-nemesség valódi gondolkodását a legpregnansabban képviselte, ha akadt is nemegy a hozzá tartozók közül, aki a feltétlen behódolásnál kötött ki, egészében harcolni akart a *kompromisszumért* és nem igaz az, amit Spira állít, hogy igazi célja „a feltétel nélküli fegyverletétel” volt. A forradalmi vezetők eltávolításának gondolatához sem a „feltétlen kapituláció” vágya vitte el, hanem a belső radikalizálódás meggátolására való törekvés mellett az, hogy bennük látta a kompromisszum akadályait. A békepárt objektíve azért töltött be ellenforradalmi szerepet, mert nem értéte meg a megegyezés lehetetlenségét — pedig az lehetetlen volt — és a megegyezésre törekedve bénította, sőt nemegyszer megbénította azok tevékenységét, akik azt tartották, hogy a kompromisszum útja járhatatlan, hogy a végsőkig való kitartással nagyobb lehetőség nyílik egyfelől március megvédésére, másfelől 1848 továbbfejlesztésére.

Világos tehát: a leglényegesebb különbség Spira és az én nézetem között az, hogy ő más ért békepárti álláspont alatt, mint én. Ebből azután természetesen következik, hogy összekeveri a békepárti gondolat kialakulásának folyamatát e gondolat kevésbé burkolt tettekben való megnyilvánulásaival (megjegyzem Andics Erzsébet december—januárban látja a fordulatot a közép-nemesség magatartásában) és jut arra a következtetésre, hogy a közép-nemesség és a nép szövetségének felbomlása, a békepárti álláspont kialakulása 1849 március—áprilisában következett be. Ez az álláspont — bármennyire is elterjedt egy bizonyos tanulmány nyomán — tartathatatlant. A Zichy-gyémántok ügyén kívül, amely az egykori baloldal széthullásának *utolsó* aktusát jelentette, Spira elvtárs egyetlen tényt sem tud arra vonatkozóan felmutatni, hogy *ekkor* történt meg a közép-nemesség és a baloldal, valamint a közép-nemesség és a nép szövetségének fel-

bohlása. Sőt: március végén — április elején az általános jobboldali fejlődésén belül egyenesen *kitérővel* találkozunk. Gondoljunk csak a közép-nemesség egy részét és a volt baloldalt egyesítő és ezidőben létrejövő Radical Párt megalakulására. A megelőző hónapokban viszont az események egész sora nemcsak a kompromisszumos gondolat kialakulásáról, hanem tettekben való mind nyíltabb megmutatkozásáról is vall. Nem kívánok itt most a közép-nemességnek az országgyűlésen részt nem vevő rétegeivel foglalkozni — pedig feltétlenül érdemes lenne, — hanem csak magukkal a nemzetgyűlési képviselőkkel. Vajon megmagyarázható lenne-e a kompromisszumos álláspont erősödése nélkül az, hogy a békepárt vezetői decemberben még Pesten — hangsúlyozom: a forradalmi nép nyomása alatt levő Pesten — ismét megkezdik az Ullmann-házi összejöveteleket? Megérthető lenne-e enélkül az, hogy Batthyány miniszterelnök vitát tud előidézni a Debrecenbe való költözés ellen, még akkor is, ha javaslatát a nemzetgyűlés a házat körülfogó tömegetől sarokbaszorítva elveti? Igaz, hogy az országgyűlés január 13-án elhatározta: utolsó csepp vérig harcolni fog, de — és ezt nem lehet mellékesnek tekinteni — a képviselők nagy részének távollétében, akik pedig többségükben a kompromisszum álláspontján voltak és még így is csak óriási vita után. És vajon nem a közép-nemességnek a kompromisszum mellett való mind erőteljesebb felsorakozását igazolják azok a heves harcok, amelyek februártól kezdve Debrecenben lefolytak? Mindezeket részletesebben is lehetne elemezni. De a fentiekből is kiderül, hogy a közép-nemességnek mint *osztálynak* mind inkább ez lett a jelszava: „Védekezni — a kompromisszumért” és ez az álláspont nem 1849 március—áprilisában alakult ki, hanem ezt az álláspontot a közép-nemesség mind nagyobb része 1848 őszének végétől — telének kezdetétől folyamatosan tette magáévá.

Ilyen hosszadalmas válaszra az az aggodalom készítetett, hogy Spira nagyon logikus érvelése könnyen megtévesztheti az olvasót. Ezért a történeti igazság érdekében kénytelen voltam több állítását részletesebb vizsgálat alá venni és megmutatni azt, hogy ha valaki helytelen történetírói módszereket alkalmaz, mennyire a történeti valóságot eltorzító — bár tetszetős — képalkotáshoz jut el. Spira válaszom sok más kérdésére nem tért ki olyan megokolással, hogy az olvasóra bízva annak eldöntését: kinek van igaza. Ezekkel én sem foglalkozom abból kiindulva, hogy mind ezekről, mind az újabban vitatott kérdésekről a *tények* eldöntötték és ezek alapján az olvasók is valóban eldönthetik, hogy hol az igazság. Ez a körülmény pedig felment a vita továbbfolytatása alól.

Varga János

